

УДК 343.14

В. М. Тертишник, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ІНСТИТУТ КОМПРОМІСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Аналізуються проблеми розвитку нового інституту кримінального провадження – провадження на підставі юридичного компромісу у формі угод про примирення та визнання вини, а також дійового каяття. Розкрито недоліки процесуальної форми даного провадження та шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: процесуальний компроміс; угода; примирення; спрощене судочинство.

Анализируются проблемы становления и развития нового института уголовного производства – производство на основании юридического компромисса в форме договора о примирении и признании вины, а также деятельного раскаяния. Раскрываются недостатки процессуальной формы данного производства и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: процессуальный компромисс; сделка; примирение; признание вины; упрощенное судопроизводство.

In the article are analyzed the problems of formation and development of the new institute of criminal production – production on the basis of a juridical compromise in the form of the agreement about reconciliation and acknowledgement of fault, and also active repentance. Deficiencies in the processual form of this production and method of its improvement are revealed.

Key words: processual compromise; transaction; reconciliation; acknowledgement of fault; simplified legal procedure.

Постановка проблеми. Реалізація принципів змагальності та диспозитивності в кримінальному процесі потребує зваженого аналізу інституту судового компромісу та концептуальних моделей спрощення судочинства.

Компроміс (лат. *compromissum* – угода, договір) – угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок [1, 196–197]. Подібний спосіб розв'язання кримінальних правовідносин відомий ще за сивої давнини, на що звертають увагу дослідники [2, 46–51], але особливо цікавий даний інститут сьогодні [3–13].

До прийняття чинного КК України ми пропонували передбачити в законі правило про те, що справи про злочини невеликої тяжкості закриваються за примиренням сторін за умови повного відшкодування матеріальної і компенсації моральної шкоди потерпілому [14, 500–501]. Ці пропозиції знайшли підтримку та втілення в законодавство.

У новому Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України, що набрав чинності 19 листопада 2012 р., передбачено нову особливу форму судового провадження – провадження на підставі угод. Відповідно до ст. 468 КПК у кримінальному провадженні може бути укладено такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Але практика застосування даного інституту показує як недоліки самої концепції, так і недосконалість процесуальної форми, в яку вона втілена.

© В. М. Тертишник, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує як на посилення уваги дослідників до інституту судового компромісу та гарантій прав людини під час його застосування, так і на розмаїття думок учених [1–14]. Проте безліч проблем практики застосування даного інституту потребують окремого аналізу.

Мета статті – проаналізувати проблеми розвитку нового інституту кримінального провадження – провадження на підставі юридичного компромісу у формі угод про примирення та визнання вини, а також дійового каяття.

Виклад основного матеріалу. Інститут дійового каяття та мирової угоди обвинуваченого з потерпілим не слід змішувати з так званою “угодою про визнання вини”, яка набула поширення в США. Угода про визнання провини в США (plea bargain) – письмова угода обвинуваченого і захисника, з одного боку, та обвинувачення, з іншого боку, суть якої полягає в тому, що у разі визнання обвинуваченим (підсудним) своєї вини у злочині (зазвичай у менш тяжкому) обвинувач відмовляється від підтримання обвинувачення у більш тяжкому злочині, а заодно і в домовленості про конкретне розв’язання кримінальної справи.

Визнання обвинуваченим своєї провини в згаданому випадку, за законодавством США, як правило, тягне за собою спрощення процедури подальшого судочинства: попереднє слухання не є обов’язковою стадією; укладаючи угоду, обвинувачуваний тим самим відмовляється від права на суд присяжних; угода усуває суперечки сторін щодо питання про винуватість обвинуваченого; дослідження доказів у суді практично не проводиться; розгляд закінчується винесенням обвинувального вироку, якщо від угоди обвинувачуваний не відмовився й не виникли інші вагомні обставини. Угода попросту заміняє вердикт присяжних про винуватість і усуває принцип змагальності сторін і пов’язаного з цим ризику непередбачуваності процесу. Такі угоди не виключають, а збільшують ризик судової помилки. Утім фактично така модель запроваджується в нашому судочинстві новим КПК України, на наш погляд, це не дає достатніх гарантій законності й справедливості правосуддя.

Угоди про визнання вини не виключають, а, навпаки, збільшують ризик судової помилки. Згідно з чинним законодавством (ст. 469, 472 КПК України) угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Зміст ст. 471, 472 КПК свідчить, що сторони угоди (незалежно від її виду) зобов’язані, крім іншого, узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди). Аналіз ст. 65 і 75 КК у редакції Закону України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” показує, що домовленості сторін угоди під час узгодження покарання не мають виходити за межі загальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 та 424 КПК України, а для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав, передбачених абзацами першим та четвертим п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Зазначимо, що встановлення об’єктивної істини – завдання правосуддя в цілому і головне завдання судового розгляду справи, а право на оскарження вироку – абсолютне і не може бути обмежене з огляду на принцип, закладений у ст. 22 Конституції України. Проте, незважаючи на проголошений принцип безпосередності дослідження доказів, у ч. 3 ст. 349 КПК України закладається досить проблематична процедура спрощення судового слідства,

суть якої викладено в такому приписі: “Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з’ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз’яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку”. Ці спрощення фактично не можуть знайти свого застосування. Слід пам’ятати, що в основу вироку суду можуть бути покладені лише достовірні докази, які досліджені в суді.

Зазначена новела законодавства ще тільки починає осмислюватись ученими і практиками, але її необачливе застосування вже нині може зламати долю не однієї людини, хоча поспішно втілюється в нових законопроектах. За такої моделі у нас можуть з’явитись засуджені “без суду і слідства”, а також і “без вини винуваті”. Критерій істини – практика, особливо в таких жахливих її проявах, як справи щодо загибелі журналіста Олександра, чи обвинувачення Світлани Зайцевої, показує, що подібне просте й дешеве судочинство може дорого коштувати людям і суспільству. Найкраще судочинство те, що дозволяє собі бути зайвим, але небайдужим. Наша держава не така багата, щоб дозволити собі дешеве правосуддя, а потім витратитись на виправлення судових помилок.

Ч. 3 ст. 349 КПК України суперечить ч. 5 ст. 364 КПК України, де зазначається: “Учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилятися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні”, а також суперечить ч. 3 ст. 370 КПК України, де визначено: “Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об’єктивно з’ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оцінені судом відповідно до статті 94 цього Кодексу”.

Отже, ч. 3 ст. 349 КПК України, в якій закладена модель спрощеного правосуддя не може застосовуватись і підлягає скасуванню як норма, що скасовує суттєві існуючі гарантії встановлення об’єктивної істини та забезпечення прав і свобод людини, яка звужує існуючі права і свободи людини.

Інша справа – розумний компроміс, досягнення якого, не підриваючи принципів об’єктивної істини, презумпції невинуватості, справедливості, законності та інших чинних засад кримінального судочинства, може сприяти усуненню негативних наслідків злочину та справедливому розв’язанню справи.

Принципова різниця між угодою про визнання вини й мировою угодою та дійовим каяттям така.

У першому випадку предметом угоди є питання факту – сама істина (визнання чи невизнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів у справі та самої об’єктивної дійсності. В угоді про визнання вини за законодавством США сторони “домовляються” щодо принципів питань предмета доказування, які зараховуються до головного факту, й, безперечно, мали б вирішуватись лише на підставі доказів, а не “контрактно”: Чи дійсно був учинений злочин? Чи вчинив злочин обвинувачений? Чи винуватий у ньому підсудний? Чи з умислом і, якщо так, то з яким саме, діяв обвинувачений?

За юридичним компромісом згідно з чинним законодавством України, формами якого є мирова угода та дійове каяття, злочин має бути розкрито, встановлення істини має бути безсумнівним (усі сумніви, якщо вичерпано можливості їх усунення, тлумачаться й вирішуються на користь обвинуваченого); має бути дана належна оцінка події злочину, здійснена правильна юридична кваліфікація дій обвинуваченого; відповіді на головні питання справи (чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, чи містить це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений; чи вчинив це діяння підсудний; чи винуватий підсудний у вчиненні цього злочину) даються беззаперечно лише на підставі доказів.

Лише на цій основі, на основі встановленої об’єктивної істини та правильної юридичної оцінки скоєного злочину, коли вина особи у скоєнні злочину доказана, здійснюється

компромiс щодо конкретного розв'язання справи з урахуванням тяжкості злочину, особистості обвинуваченого та пом'якшуючих відповідальність обставин. Компромiс здійснюється не відносно питань об'єктивної істини, а щодо інших обставин, які є умовами розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого. Тобто зазначений компромiс передбачає можливість зваженого і обґрунтованого висновку щодо таких питань:

Чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинений ним злочин?

Чи є обставини, за наявності яких обвинувачений може бути звільнений від кримінальної відповідальності?

Чи підлягає підсудний звільненню від покарання?

Розширення сфери застосування мирової угоди та дійового каяття як різновидів правового компромісу, зорієнтованого на розв'язання справи без застосування кримінального покарання, можливо й доречно.

З урахуванням досвіду застосування його в різних країнах, аналізу існуючої слідчої та судової практики вважаємо можливим розширити сферу його застосування.

Законодавець ще не вичерпав можливості розширення сфери застосування такої форми судового компромісу, як дійове каяття, що може бути корисною для стабілізації соціальної напруги в сучасних умовах. В основі такого підходу лежать моральні норми. Згадаймо заклик до каяття, втілений у Біблейській притчі про заблудлу вівцю й блудного сина та мудрість, викладену в слухній заповіді: "Той, хто приховує свої злочини, не матиме успіху, а хто зізнається і залишає їх, той буде помилуваний".

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Широке втілення інституту звільнення від кримінального покарання у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим або дійовим каяттям у кримінальному процесі України доцільно з багатьох причин.

По-перше, це дасть додаткові можливості потерпілому відновити свої порушені права та оперативніше отримати належну компенсацію заподіяної йому шкоди, тим самим сприяти забезпеченню захисту прав і законних інтересів потерпілого.

По-друге, широке втілення даного інституту в слідчу та судову практику дасть можливість особі, яка вчинила злочин, бути звільненою від кримінальної відповідальності, не бути засудженою до позбавлення волі та не мати небажаного впливу негативних реалій такого примусового заходу.

По-третє, застосування інституту мирової угоди та дійового каяття для розв'язання кримінальних проваджень дає правоохоронним органам додаткову можливість зосередити свої зусилля на виявленні, розкритті та розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

Більш широке запровадження в слідчу практику подібної системи підвищить соціально-корисну активність обвинувачуваних щодо загладження наслідків скоєного злочину та відновлення порушених прав потерпілих.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій з удосконалення процесуальної форми застосування судового компромісу у формі дійового каяття.

Література

1. Осипова Н. П. Компромiс / Н. П. Осипова // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 3. – К. : Українська енциклопедія ім. П. М. Бажана, 2001.
2. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови / С. Туркота // Право України. – 2002. – № 5.
3. Верещак В. М. Судовий компромiс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 41–43.
4. Добровольська О. Г. Становлення та розвиток інституту кримінального провадження на підставі угод / О. Г. Добровольська // Право і суспільство України. – 2013. – № 3. – С. 40–31.

5. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний. – Харків, 2004.
6. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
7. Курта Є. О. Компромiс на досудовому слідствi: поняття, види, кримiналістичні прийоми досягнення : дис. ... канд. юрид. наук / Є. О. Курта. – Запорiжжя, 2005. – 188 с.
8. Лупеко Д. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод / Д. Лупеко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 21–25.
9. Макаренко І. С. Роль слідчого судді під час обрання запобіжних заходів за новим КПК України / І. С. Макаренко // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції : матеріали укр.-польск. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т МВС, 2013. – С. 222–224.
10. Одинцова І. М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства / І. М. Одинцова // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 254–259.
11. Парфіло О. А. Кримінально-процесуальний компромiс – необхідність продиктована часом / О. А. Парфіло // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доповідей міжн. наук.-практ. конференції. – Ч. 1. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 53–56.
12. Тертишник В. М. Компромiс у кримінальному процесі / В. М. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107–112.
13. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / Тертишник В. М. – К. : Алерта, 2014. – 420 с.
14. Тертышник В. М. Уголовный процесс / Тертышник В. М. – Изд. 3-е доп. и перераб. – Харьков, 2000.